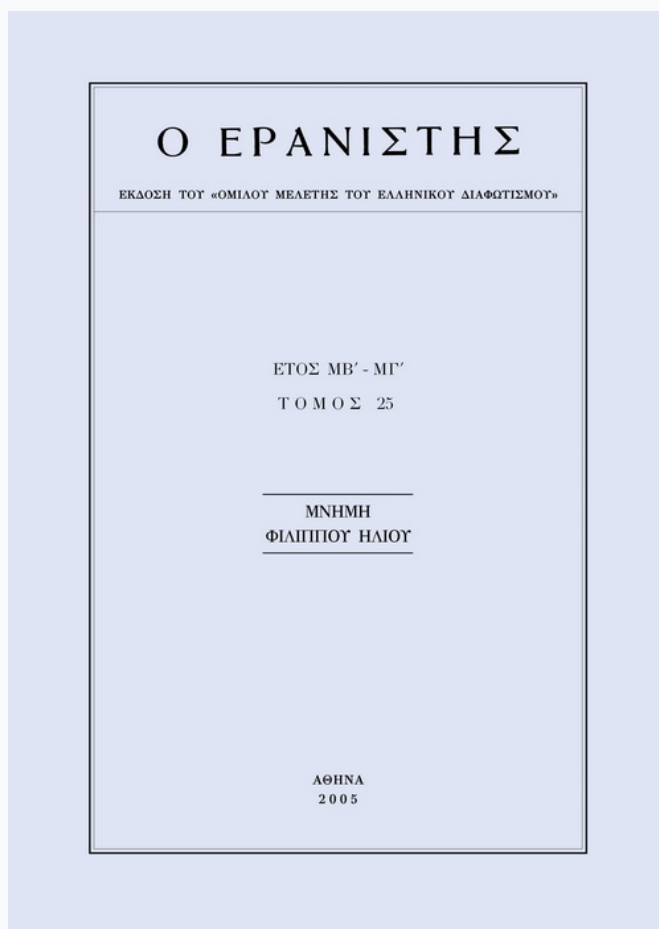

The Gleaner

Vol 25 (2005)

In Memoriam of Philippos Iliou

Προσπάθειες για προεγγραφή συνδρομητών

Γεώργιος Λαγανάς

doi: [10.12681/er.50](https://doi.org/10.12681/er.50)

To cite this article:

Λαγανάς Γ. (2005). Προσπάθειες για προεγγραφή συνδρομητών. *The Gleaner*, 25, 421–431.
<https://doi.org/10.12681/er.50>

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΕΣ ΓΙΑ ΠΡΟΕΓΓΡΑΦΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΩΝ

ΣΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ Μεσαιωνικῶν Γραμμάτων, τὴν 10/23 Νοεμβρίου 1936, ὁ Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, ἀνακοίνωσε «[...] Πρέπει νὰ προσέχωμεν εἰς ἀποβλήματα τινὰ γραπτὰ, εἰς ἃ ἄγνωστόν μοι πόσοι τῶν ἐλλήνων λογίμων πόσοι τῶν φιλιστόρων ἐνησχολήθησαν, καίτοι δυνάμεθα ταῦτα νὰ θεωρῶμεν ἐκμαρτύρια ἱστορικά· τάττω δὲ [...] 6) ἕκτην τάξιν παριστορημάτων, μᾶλλον ἱστορικῶν ἐκμαρτυρίων διὰ τὰς πρὶν τῆς ἡμετέρας δύο ἑκατονταετηρίδας πολλὰ καὶ καλὰ διδάσκουσιν ἡμᾶς, κρίνω τοὺς ἐν ἀρχῇ, ἢ ἐν τέλει, βιβλίων τινῶν μετὰ τὸ 1750 ἐκτυπωθέντων καταλόγους συνδρομητῶν. Τὴν ὠφέλειαν αὐτῶν ἐδειξαν αἱ πρὸ σχεδὸν εἴκοσιν ἐτῶν εἰς τὸν 36 τόμον τῆς φαναριώτιδος “Ἐκκλησιαστικῆς Ἀληθείας” ἐκδοθεῖσαι “Ἱστορίαι ἀπὸ σκυβάλων”. Ἐν τοῖς “σκυβάλοις” ἐρευνήσας καὶ εὐρών τινας εἰδήσεις, [...]». Ἡ ἐργασία αὐτὴ δὲν δημοσιεύθηκε στὸ ὁμώνυμο περιοδικὸ τοῦ Συλλόγου Μεσαιωνικὰ Γράμματα, ὅπου θὰ εἶχε θέση στὸ τεῦχος Γ' τοῦ (δυστυχοῦς) — ὅπως τὸν χαρακτηρίζει ὁ ἴδιος— Γ' τόμου. Μετὰ ἀπὸ πολλὰ χρόνια δημοσιεύθηκε στὴν Ἐπετηρίδα τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν μετὶ τίτλου «Παριστορήματα ἱστορικῆς σημασίας “εἰς κεφαλὴν γωνίας”».¹

Ἀκολούθησε ὁ Φίλιππος Ἡλιοῦ, ὁ ὁποῖος, μέσα στὶς ἀσυνήθιστες — καὶ γι' αὐτὸ πρωτοπόρες — ἐνασχολήσεις καὶ συγγραφικὰς δραστηριότητες, ἔσκυψε μετὰ σοβαρότητα στὸ θέμα αὐτό. Καρπὸς αὐτῆς τῆς ἐπίπονης καὶ ἐπιμονῆς ἀναζήτησης εἶναι μίαι σειρὰ «Βιβλίων μετὰ συνδρομητῆς», πού, ἤδη, ἀποτελοῦν πηγὲς στὶς ὁποῖες προστρέχουν οἱ ἐρευνητές.²

Στὴν ἐργασία πού ἀκολουθεῖ παρουσιάζονται τρεῖς ἀγγελίες, πού ἔχουν σχέση μετὰ τὴν προσέλευση συνδρομητῶν. Ἡ πρώτη ἀφορᾷ τὴν ἐφημερίδα τῆς Ἰδρύσεως Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου, ἡ δεύτερη τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος καὶ ἡ τρίτη τὴν, ἀτελεσφόρητη, προσπάθεια τοῦ ἰδίου νὰ συνεχίσει καὶ ὀλοκληρώσει αὐτὸ τὸ ἔργο, ἔστω καὶ μετὰ ἀπὸ 40 χρόνια.*

Ἡ ἀγγελία, ἡ σχετικὴ μετὰ τὴν ἐφημερίδα τῆς Ἰδρύσεως εἶναι αὐτόγραφη τοῦ ἐκδότη Ἰωσήφ Ν. Κιάππε, χωρὶς ἡμερομηνία καὶ ἀνυπόγραφη.³ Ὑπο-

1. Μανουὴλ Ἰω. Γεδεών, «Παριστορήματα ἱστορικῆς σημασίας “εἰς κεφαλὴν γωνίας”», *Ἐπετηρίς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 12 (1962), 30-37, καὶ σὲ ἀνάτυπο (1965).

2. (α) «Βιβλία μετὰ συνδρομητῆς. I. Τὰ χρόνια τοῦ Διαφωτισμοῦ (1749-1821)». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. *Ὁ Ἐραμιστῆς* 12, 1975 [=1976], 101-179+1 χάρτης ἐκτὸς κειμένου. (β) «Βιβλία μετὰ συνδρομητῆς (1749-1821). Νέα στοιχεῖα». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. *Ὁ Ἐραμιστῆς* 16, 1980 [=1981], 285-295. (γ) «Βιβλία μετὰ συνδρομητῆς. II. Ἀπὸ τὰ χρόνια τῆς Ἐπαναστάσεως ἕως τὸ 1832». Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ π. *Ὁ Ἐραμιστῆς* 22, 1999, 172-240.

3. Διαστάσεις 31,0 x 21,5 ἐκ. Ἡ ἀγγελία εἶναι γραμμένη ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ Ν. Κιάππε

γράφεται από 21 συνδρομητές, από τους οποίους οι περισσότεροι είναι κάτοικοι του νησιού. Ἡ πρώτη ἀγγελία τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα⁴ εἶναι ἔντυπο μονόφυλλο, χρονολογημένο καὶ ἐνυπόγραφο. Ὑπογράφεται ἀπὸ 23 συνδρομητές. Ἡ δεύτερη ἀγγελία τοῦ⁵ εἶναι ἔντυπο δίφυλλο μετ' ἡμερομηνία καὶ τυπωμένο ὀνοματεπώνυμο, ποῦ δὲν εἶχε τὴν προσδόκιμη ἀπὸ αὐτὸν κατάληξη. Οἱ τρεῖς ἀγγελίες ἀπόκεινται στὴν βιβλιοθήκη τῶν ἰατρῶν Γεωργίου καὶ Μαρκησίας Λαγανᾶ.

Ἡ ἀγγελία τοῦ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου

Κρίνεται σκόπιμη ἡ μνημόνευση οὐσιωδῶν καὶ βεβαιωμένων ἡμερομηνιῶν, ποῦ ἀφοροῦν τὴν ἐφημερίδα τῆς Ὑδρας, προκειμένου ἡ χειρόγραφη ἀγγελία τοῦ ἐκδότη τῆς νὰ τοποθετηθεῖ σὲ ἓνα χρονικὸ πλαίσιο, ἐπειδὴ, ὅπως ἀναφέρθηκε, εἶναι ἀχρονολόγητη.

Ἡ πρώτη ἡμερομηνία⁶ εἶναι αὐτὴ ποῦ ὑπάρχει στὴν αἴτηση τοῦ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε («Πρὸς τὴν Σεβαστὴν Διοίκησιν τῆς Ἑλλάδος») γιὰ νὰ διορισθεῖ ἐφημεριδογράφος στὴν ὑπὸ ἔκδοση ἐφημερίδα Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου καὶ νὰ τοῦ χορηγηθεῖ ἡ ἀποκλειστικότητα τῆς δημοσίευσης τῶν διαπραγματεύσεων, πράξεων καὶ ἀποφάσεων τῆς Διοίκησης σὲ αὐτή. Ὁ μέλλων συντάκτης αἰτεῖται («Ἀπὸ Ὑδρας τῆ 16 Φεβρουαρίου 1824»). Ἡ δεύτερη⁷ εἶναι ἡ ἡμερομηνία ποῦ ἔχει ἡ («Προκήρυξις τῆς ἐφημερίδος τῆς Ὑδρας ἐπιγραφομένης “Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου”») καὶ αὐτὴ εἶναι: («Ἐν Ὑδρα τῆ 25 Φεβρουαρίου 1824»). Τέλος, ἡ τρίτη⁸ εἶναι ἡ ἡμερομηνία ποῦ ἀναγράφεται στὸ πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας: («Ὑδρα τῆ 10 Μαρτίου 1824»).

Σύμφωνα, λοιπόν, μετ' αὐτὲς τὶς ἡμερομηνίες καὶ μετ' τὴν ἀναμενόμενη,

καὶ ἔχει τὸ ἰδιόχειρο ὀνοματεπώνυμο τῶν συνδρομητῶν στὴν πρώτη σελίδα, τοῦ πρώτου φύλλου, ἑνὸς διφύλλου ἀπὸ περγαμινὸ χαρτί. Στὸ κέντρο τοῦ πρώτου αὐτοῦ φύλλου ὑπάρχει ὕδατόσημο, μικροῦ μεγέθους, τοῦ τύπου ροζέτας καὶ ἀπὸ κάτω τὸ ὄνομα Α. CERVINO. Στὸ κέντρο τοῦ δεύτερου ἀγγραφου φύλλου ὑπάρχει ὕδατόσημο, πολὺ μεγάλου μεγέθους, τοῦ τύπου οἰκοσῆμου καὶ ἀπὸ κάτω τὸ ὄνομα Β. PICARDO.

4. Διαστάσεις 44,8 x 35,5 ἐκ. (Δημ. Σ. Γκίνης - Βαλ. Γ. Μέζας, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863*, τ. Α', Ἀθήνα 1939, σ. 396-397, ἀρ. 2712).

5. Διαστάσεις 30,2 x 20,5 ἐκ. Δὲν φαίνεται, ἀπὸ τὶς προσιτὲς πηγές, ἂν ἡ ἀγγελία αὐτὴ ἔχει βιβλιογραφηθεῖ ἢ δημοσιευθεῖ.

6. *Ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας 1821-1832*, τ. 12, Ἀθήνα 1979, σ. 242, ἀρ. ἐγγρ. 230 (καὶ τὸ ὁμοτύπο του στὴν σ. Κ' τοῦ παραρτήματος).

7. Φίλιππος Ἡλιού, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, Προσθήκες - Συμπληρώσεις», *Τετράδια Ἐργασίας* 4, 1983, σ. 51, ἀρ. 242.

8. Ὁ Φίλος τοῦ Νόμου, *Ἐφημερίς τῆς Νήσου Ὑδρας*, ἀρ. φ. 1, Ὑδρα τῆ 10 Μαρτίου 1824, ἡμέρα Δευτέρα.

ἀπὸ τὸν ἐκδότη, θετικὴ ἀπάντησις ἀπὸ τὴν Διοίκησιν, θὰ πρέπει ἡ ἀγγελία γιὰ ἐγγραφή συνδρομητῶν νὰ συντάχθηκε μεταξὺ 16 καὶ 26 Φεβρουαρίου 1824, ἐάν, βέβαια, ὁ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε ἀκολούθησε τὴν κανονικὴν ῥοὴν τῶν ἐνεργειῶν σὲ τέτοιες δραστηριότητες. Τὸ κείμενο τῆς ἀγγελίας ἔχει ὡς ἐξῆς:

Κατάλογος τῶν πρωτέρων Συνδρομητῶν εἰς σύστασιν ἐφημερίδος ἐκδωθησομένης ἐξ Ἵδρας, καὶ ἐπιγραφησομένης Ὁ φίλος τοῦ Νόμου.

Ἡ ἐφημερίς αὕτη θέλει ἐκδωθῆ δις τὴν ἐβδομάδα ἀπὸ πρώτης Μαρτίου ἐλευσομένου. Οἱ πρότεροι συνδρομηταὶ εἰς τὴν σύστασιν αὐτῆς πληρόνουσι, καθ' ἣν ὥραν ὑπογράφουν τὸ παρόν, τὴν χρονιαίαν τιμὴν αὐτῆς εἰς Τάλληρα ἑπτὰ Κολονάτα τῆς Ἰσπανίας, ἕκαστος δι' ὅσα σώματα ἐσημείωσεν εἰς τὴν ὑπογραφὴν του· τὴν δὲ ἐκ τῆς συνδρομῆς ταύτης συναχθεῖσαν ποσότητα παραλαμβάνει ὁ ἐπιχειριζόμενος διὰ ἰδίῳ του λογαριασμὸν τὴν ἐκδῶσιν τῆς ἐφημερίδος, διὰ νὰ τὰ μεταχειρισθῆ εἰς τὰ ἀπαιτούμενα ἔξοδα, ἕως νὰ λάβῃ τὰ ἐκ τῶν ἔξω συνδρομητῶν πληρωτέα μετὰ τὴν ἐκδῶσιν τοῦ πρώτου φύλου.

Ἀκολουθεῖ ἡ καταγραφή τῶν ὀνοματεπωνύμων τῶν πρώτων 21 συνδρομητῶν καὶ τὸ ἐπιθυμητὸ ἀπὸ αὐτοὺς («σῶμα»). Μερικὰ ὀνοματεπωνύμα εἶναι γραμμένα μὲ τὸ ἴδιον χέρι, καὶ ἄλλα τρία, μαζί μὲ μιὰ διευκρίνηση — στὸ τέλος τοῦ καταλόγου — ἀπὸ τὸ χέρι τοῦ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε. Ἡ συμπλήρωση τῶν ὀνοματεπωνύμων, μέσα στὴν παρένθεση, εἶναι τοῦ γράφοντος. Ὅλοι οἱ συνδρομητὲς ἐνδιαφέρθησαν γιὰ ἓνα («σῶμα»), δηλαδὴ πλήρωσαν μιὰ ἐτήσια συνδρομὴ.

Λάζαρος Κουντουριώτης } ἴδιο χέρι
Γεώργιος Κουντουριώτης }

Δημήτριος Τζαμαδός } ἴδιο χέρι
Λάζαρος Τζαμαδός }

Γεώργιος Γκιώνης } ἴδιο χέρι
Γιάκας Γ(εωργίου) Γκιώνης }

Σταμάτης Ν(ικολοῦ) Μπουντούρη } ἴδιο χέρι
Νικόλαος Στ(αμάτη) Μπουντούρη }

Ἀναγνώστης Οἰκονόμος

Βασίλειος Ν(ικολοῦ) Μπουντούρη }
Καπετὰν Φραντζέσκος Βούργαρη } χέρι Ἰωσήφ Ν. Κιάππε
Καπετὰν Ἀνδρέας Μιαούλη }

Ἐμμανουὴλ Ξένος
Δημήτριος Ἰ(ωάννου) Βουλγάρη
Ν(ικόλαος) Καλλέργης

Ἀναστάσης Τζαμαδός } ἴδιο χέρι
 Μιχάλης Ἀ(ναστάση) Τζαμαδός }

Ἰάκωβος Ράλλης
 Παντολέων Νέγκας
 Ἰάννης Ν. Οἰκονόμου
 George Waddington

διὰ τὴν δωθῆ τῷ Ἰωάννῃ Σέρου } χέρι Ἰωσήφ Ν. Κιάππε

Ἀπὸ αὐτὸν τὸν κατάλογο τῶν ὀνομάτων γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι ὁ Ἰωσήφ Ν. Κιάππε προσέτρεξε, κατ' ἀρχήν, στοὺς προκρίτους τοῦ νησιοῦ γιὰ τὴν οἰκονομικὴ ὑποστήριξη τοῦ ἐγχειρήματός του. Πράγματι, τὰ πρόσωπα αὐτὰ δὲν εἶναι μόνον οἱ ἐκλεκτοὶ τῆς Ὑδρας, ἀλλὰ τὰ περισσότερα σημάδεψαν καὶ σφράγισαν, ἄλλοι μὲ τὰ πολεμικὰ κατορθώματα καὶ τοὺς ἥρωισμούς τους τὰ χρόνια τῆς Ἐπανάστασης καὶ ἄλλοι μὲ τὶς πολιτικὲς ἀναμειξίεις τους τὴν ἴδια περίοδο καὶ μετέπειτα, τὸν πολιτικὸ βίον τοῦ νεοσύστατου ἑλληνικοῦ κράτους. Θὰ ξέφευγε τοῦ σκοποῦ αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἢ βιογράφηση αὐτῶν τῶν πολὺ γνωστῶν προσωπικοτήτων. Ἐξάιρεση γίνεται γιὰ ἓναν. Πρόκειται γιὰ τὸν George Waddington ποῦ, φαίνεται, πλήρως τὴν συνδρομὴ ἐνὸς ἄλλου, τοῦ μὴ γνωστοῦ μας Ἰωάννῃ Σέρου.

Ὁ George Waddington εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πολλοὺς φιλέλληνας — μὲ πολεμικὴ δράση ἢ περιηγητές —, οἱ ὅποιοι ἔγραψαν τὶς ἐντυπώσεις τους, γυρίζοντας τὴν ἑλληνικὴ ὕπαιθρο, ἐπισκοπεύοντας τὰ πεδία τῶν μαχῶν, ζώντας στὰ στρατόπεδα τῶν καπεταναίων, ἐπισκεπτόμενοι τοὺς τόπους τῶν πολιτικῶν συγκρούσεων, καὶ ἄφησαν ἀνεκτίμητες πληροφορίες, ποὺ ἀποτελοῦν σπουδαῖες συμπληρωματικὲς πηγές τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς περιόδου. Ὁ George Waddington ἦταν ἐταῖρος τοῦ Trinity College στὸ Cambridge, ὁ ὅποιος περιηγήθηκε τὴν Ἑλλάδα τὸ 1823 καὶ 1824 καὶ ἔγραψε ἓνα βιβλίον μὲ τὴν μορφή ἡμερολογιακῶν σημειώσεων. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1824 βρίσκεται στὴν Ὑδρα, ἀπ' ὅπου ἐκθέτει λεπτομερῶς πολὺ ἐνδιαφέρουσες ἐντυπώσεις. Μεταξὺ αὐτῶν γράφει καὶ τὰ ἀκόλουθα, ποὺ ἀφοροῦν τὸ διαπραγματευόμενον θέμα:⁹ «Hydra, March, 1824. [...]. With a view of diffusing some little political information, a journal called the “Friend of the Law”, is to be established here in a few days, under the patronage of the Primates and principal merchants. It promises, from its prospectus, to be a good constitutional paper, implacably hostile to military authority and the despotism of the Capitani.»

9. George Waddington, Esq., *A visit to Greece, in 1823 and 1824*, Λονδίνο 1825, σ. 112-113.

Ἡ ἀγγελία τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα γιὰ τὴν ἔκδοση
τοῦ ἔργου *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*

Τὴν 28η Μαΐου 1836 ὁ Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας (1801-1884) κυκλοφόρησε μίαν ἀγγελία («Πρόγραμμα») τὴν ἀποκαλεῖ ὁ ἴδιος), στὴν ὁποία ἀναφέρει ὅτι προτίθεται νὰ ἐκδώσει μία συλλογὴ «τῶν περὶ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος πράξεων» ποὺ ἔχει στὴν κατοχὴ του. Τὴν συγκέντρωση τοῦ πολυτιμοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ τὴν εἶχε κάνει ὁ ἴδιος, ὠθούμενος ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία τῆς διατήρησης καὶ συντήρησης τῶν γραπτῶν μνημείων τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς μέχρι τὸ τέλος τοῦ 1832.

Ἡ συνάθροιση ὅλων αὐτῶν τῶν κειμηλίων ἔγινε ἐφικτὴ καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας ἐργαζόταν ἐπὶ μακρὸν σὲ δημόσιες ὑπηρεσίες στὴν πρωτεύουσα. Συγκεκριμένα, κατὰ τὴν Καποδιστριακὴ περίοδο ὑπηρετοῦσε στὴν Γραμματεία τῆς Δικαιοσύνης. Μετὰ τὴν δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη ἐργάσθηκε σὲ δημόσια ὑπηρεσία στὴν Σύρο. Κατὰ τὴν Ὀθωνικὴ περίοδο διορίσθηκε, ἀρχικὰ, στὸ Ὑπουργεῖο τῆς Δικαιοσύνης. Ἀπὸ τὸ 1834 μέχρι τὸ 1859 ὑπρέτησε, ὡς τμηματάρχης, στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως. Τὸ 1859 προάγεται σὲ γενικὸ γραμματέα καὶ ὑπηρετεῖ στὸ ὑπουργεῖο αὐτὸ μέχρι τὸν θάνατό του (13 Μαρτίου 1884), ἐνῶ ταυτόχρονα ἦταν καὶ ὑπουργικὸς σύμβουλος ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν. Γιὰ μικρὸ χρονικὸ διάστημα ἀσχολήθηκε μετὰ τὴν πολιτικὴ καὶ ἐξελέγη βουλευτὴς Σύρου τὸ 1847 καὶ 1850.¹⁰ Ὡς ἐκ τούτου, εἶχε τὴν δυνατότητα τοῦ ἀδιάλειπτου ἐμπλουτισμοῦ τῆς συλλογῆς του. Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἐπαφὴ μετὰ τὸ δημόσιο τὸν βοήθησε στὴν ἐξακριβωσὴ τῆς γνησιότητος τῶν ἐγγράφων ποὺ συνέλεγε ἀπὸ ἰδιῶτες (πρωτότυπα ἢ ἐπίσημα ἀντίγραφα ἢ ἀντίτυπα) παραβάλλοντάς αὐτὰ μετὰ τὰ εὐρισκόμενα στὰ ἀρχεῖα τῶν ὑπηρεσιῶν τοῦ δημοσίου. Τέλος, ἀναφέρει ὅτι ἀποφάσισε νὰ ἐκδώσει τὴν συλλογὴ του μετὰ ἀπὸ ἐπίμονες παρακινήσεις καὶ πιέσεις φίλων του, πιστεύοντας ὅτι θὰ χρησιμεύσει σὲ κάθε Ἑλληνα καὶ ἰδιαίτερα στοὺς ἱστορικούς.

Ὁ Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας εἶχε προγραμματίσει ἔκδοση εἴκοσι περιήπου τόμων. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴ γνωστοποίησε, μετὰ τὴν ἴδια ἀγγελία, ὅτι σκοπεῖ νὰ κυκλοφορήσει καὶ μίαν ἐπὶ πλέον σειρὰ, ἀπὸ τρεῖς περιήπου τόμους, μετὰ τὸν ἴδιο τίτλο καὶ μετὰ τὴν προσθήκη «Σύμμικτα». Πρόκειται, ὅπως ἀναφέρει, περὶ συναγωγῆς διαφόρων ἐπισήμων ἢ ἰδιωτικῶν ὑπομνημάτων, τὰ ὁποῖα ἀφοροῦν τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση καὶ ποὺ γράφτηκαν λίγο πρὶν καὶ κατὰ τὴν ἄναρχή τῆς. Ἐν τέλει, ἀποτείνεται στὴν οἰκονομικὴ βοήθεια τῶν συνδρομητῶν, καθὼς ὅλη δαπάνη εἶναι δυσβάστακτὴ γι' αὐτόν.

Κατὰ τὴν γνώμη τοῦ γράφοντος καὶ ἔτσι, χωρὶς νὰ ἔχει ὀλοκληρωθεῖ, τὸ ἔργο τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα ἀποτελεῖ μέχρι σήμερα τὴν μόνη πιστὴ

10. Οἱ πληροφορίες προέρχονται ἀπὸ τὸ ἐκτενὲς ἄρθρο τοῦ Α. Καλβοκορέση, «Ἀνδρέας Ζανῆ Μάμουκας», *ΔΙΕΕΕ*, ΙΓ' (1959), 384-414.

συλλογή, και συγχρόνως πηγή, για τὰ πολιτεύματα και τὶς πολιτικὲς πράξεις ποὺ φανερώθηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης. Ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, στὸν ἐπιτάφιο ἀποχαιρετισμὸ στὸ νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν τὴν 14η Μαρτίου 1884, εἶπε, μεταξύ τῶν ἄλλων: «...δι' ὃ ἤδη νῦν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ εὐγνωμονῶμεν αὐτῷ, πολλῶ δὲ μᾶλλον εὐγνώμονες ἔσονται αὐτῷ οἱ μεταγενέστεροι. [...] ἔσται μνημεῖον εἰς ἀεὶ τοῦ μεγάλου ἐθνικοῦ ἀγῶνος. [...] ὁ Μάμουκας, καίπερ μὴ δυνάμενος νὰ ὀνομασθῇ ὁ ζωγράφος τῆς ἐπαναστάσεως, εἶνε ὅμως ὁ ἐπιδέξιος παρασκευαστῆς ὁ ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναγαγὼν και λειάνας τὰς ψηφίδας, ἐξ ὧν συντίθεται τὸ ἀληθὲς και συμπαγὲς μωσαϊκὸν τῆς ἐθνικῆς μεγαλοπραγίας».¹¹

Ἡ δημοσιευμένη ἀγγελία περιλαμβάνεται στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν Δ. Γκίνη - Β. Μέζα, ὅπως ὑποσημειώθηκε στὴν σελίδα 423. Πρόκειται, βέβαια, γιὰ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀντίτυπα τῆς ἀγγελίας ποὺ στάλθηκαν προφανῶς στὴ Σύρο («Οἱ Συνδρομηταὶ καταγράφονται. [...] Ἐν Σύρῳ») γιὰ τὴν προεγγραφή τῶν ἐκεῖ συνδρομητῶν. Ἡ σπουδαιότατη διάκριση εἶναι ὅτι ἔχει τὶς ἰδιόχειρες ὑπογραφὰς τῶν συνδρομητῶν μὲ τὸν ἀριθμὸ ἀντιτύπων ποὺ ἐπιθυμοῦν, καθὼς και μία ἐνυπόγραφη συμπλήρωση τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα.¹² Στὸ περιθώριο τοῦ κειμένου τοῦ «Προγράμματος» εἶναι γραμμένα τὰ ὀνοματεπώνυμα τῶν 23 συνδρομητῶν και ἡ παραγγελία τους. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: Α. Βούλγαρης, Ι. Βεάκης, Ἰωάννης Καράλης(ι), Ἰω. Ρίγκης, Θεμιστοκλῆς Μ. Ἐλευθεριάδης, Α. Πάλμας, Π. Βασιλόπουλος, Ἰωσήφ Ἡσαΐας, Κ. Π. Πλατῦς, Ν. Β. Βαλσαμάκης, (δυσανάγνωστο ὄνομα), Ἰω. Σακελλαρόπουλος, Σ. Νικολαΐδης, Κ. Βασιλειάδης, Γ. Βαλτάς, Δούκας Παππᾶ, Π. Γεραλίων, Π. Γ. Δημητρακόπουλος, Κ. Σανδέροκης, Ζ. Πρακτικίδης Κρής, Κων. Ραφαλέτος, Παναγ. Ἰω. Βαλσαμάκης και Διομήδης Α. Κυριακός.

Ἀπὸ τοὺς συνδρομητὲς αὐτοὺς, οἱ μισοὶ εἶναι ἄγνωστα πρόσωπα. Γιὰ ἔξι ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες: Ὁ Ἰωάννης Βεάκης¹³ ἦταν δικηγόρος. Ὑπῆρξε πρῶτος πρόεδρος τοῦ «Πρωτοκλήτου Σύρους και Μυκόνου», και πληρεξούσιος Σύρου στὴν Α' Ἐθνοσυνέλευση μετὰ τὴν μεταπολίτευση τοῦ 1862.¹⁴ Ἦταν ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας *Λάβαρον* τῆς Ἐρμούπολης. Ὁ Ἀ[λερίνος] Πάλμας,¹⁴ εὐγενοῦς καταγωγῆς, ἀπὸ τὸ Πεδε-

11. Ἐφημερίς τῆς 22ας Ἀπριλίου 1884 και Σπ. Π. Λάμπρος, *Λόγοι και ἄρθρα 1878-1902*, Ἀθήνα 1902, σ. 299-302.

12. Ἡ ἀγγελία δημοσιεύθηκε ἀκέραιη στὴν ἐφημερίδα Ἀθηνᾶ [ἀρ. φ. 345, 10 Ἰουνίου 1836] μετὰ τὴν ἡμερομηνία 28 Μαΐου 1836, καθὼς και στὸν πρόλογο τοῦ Α' τόμου τοῦ ἔργου [1839] μετὰ τὴν ἡμερομηνία και πάλι τῆς ἀγγελίας.

13. Τιμολέων Δ. Ἀμπελάς, *Ἱστορία τῆς νήσου Σύρου*, Ἐρμούπολη 1874, σ. 544, 700, 718.

14. Ἀναστάσιος Δ. Λιγνάδης, *Τὸ πρῶτον δάνειον τῆς Ἀνεξαρτησίας*, Ἀθήνα 1970, σ. 35· Σπύρος Δημ. Λουκάτος, *Ὁ ἰταλικὸς φιλελληνισμὸς κατὰ τὸν ἀγῶνα τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνεξαρτησίας 1821-1831*, Ἀθήνα 1996, σ. 104-106. Δημήτριος Ι. Πολέμης, *Ἀλληλογραφία Θεοφίλου Καΐρη, Μέρος ἕκτον (Προσωπογραφικά)*, Ἄνδρος 2003, σ. 256.

μόντιο, με ἔξοχη νομικὴ παιδεία καὶ ἔντονα φιλελληνικὰ συναισθήματα. Συμμετείχε ἐνεργῶς στὰ ἐπαναστατικὰ κινήματα τῆς Ἰταλίας, τῶν χρόνων 1820-1821, κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ὁποίων πιάστηκε καὶ καταδικάστηκε σὲ θάνατο. Διέφυγε στὴν Ἰσπανία ὅπου, στὴν Μαδρίτη, πλησίασε τὴν συγκροτημένη ἐκεῖ φιλελληνικὴ κίνηση. Ἀργότερα ἐντάχθηκε στὸ φιλελληνικὸ Κομιτάτο τοῦ Λονδίνου καὶ ἔλαβε μέρος στὶς συνομιλίες γιὰ τὰ δάνεια τῆς Ἀνεξαρτησίας. Πρὸς τὸ τέλος τοῦ 1824, με ἐντολὴ τοῦ Κομιτάτου, πῆγε στὴν Ἑλλάδα (Ναύπλιο) με ἀποστολὴ τὴν παράδοση τῆς τρίτης δόσης τοῦ δανείου καὶ ἀκολούθως νὰ γυρίσει πίσω στὴν Ἀγγλία.¹⁵ Ἡ ἐπιβράδυνση τῶν διαπραγματεύσεων, ὅμως, παρέτεινε τὴν παραμονή του στὸ Ναύπλιο, τὸ ὁποῖο ἐγκατέλειψε ἐξ αἰτίας ἐπιδημικῆς νόσου. Ἐγκαταστάθηκε στὴν Ἰδρα, ὅπου ἔγραψε ἓνα ἐνδιαφέρον φυλλάδιο πολιτειολογικοῦ περιεχομένου.¹⁶ Αὐτὸ ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν Ἰωσήφ Ν. Κιάππε, ὁ ὁποῖος προέταξε τετρασέλιδη εἰσαγωγὴ («πρὸς τοὺς ἀναχρινώσκοντες»). Στὸν κατάλογο τῶν συνδρομητῶν ἐμφανίζεται καὶ ὁ Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας, 25 χρονῶν τότε. Παρέμεινε στὸ Λονδίνο μέχρι τὸ τέλος τῆς Ἐπανάστασης καὶ μετὰ ἐγκαταστάθηκε ὀριστικὰ στὴν Ἑλλάδα. Μέχρι τὸν θάνατό του (1851) ἐπέδειξε πολυσχιδὴ δράση. Ἀνέβηκε στὶς ὑψηλὸ-βαθμεις νομικὲς θέσεις τοῦ δημοσίου, ἔγραψε καὶ μετέφρασε νομικὰ ἔργα καὶ ἄσκησε με ἐπιτυχία τὴν δικηγορία στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Σύρο.¹⁷

Ὁ Ἰωσήφ Ἡσαΐας, δικηγόρος Σύρου¹⁸ καὶ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας Ἐρμῆς τῆς Ἐρμούπολης.¹⁹ Ὁ Κ. Π. Πλατύς,²⁰ ἦλθε στὴ Σύρο ἀπὸ τὴν Χίο μετὰξὺ τῶν ἐτῶν 1821-1827. Γιὰ πολλὰ χρόνια ἦταν βουλευτὴς τῆς ἐπαρχίας Σύρου καὶ ὑπουργός. Ὁ Ζ(αχαρίας) Πρακτικίδης Κρήτης, παπὰς καὶ ἀγωνιστὴς κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, ὁ ὁποῖος ἦταν πληρεξούσιος τῆς Κρήτης στὶς Β' ("Ἀστρος, Ἀπρίλιος 1823)²¹ καὶ Δ' ("Ἄργος, Ἰούλιος 1829)²² Ἑθνικὲς

15. Ἀναστάσιος Δ. Λιγνάδης, *Τὸ πρῶτον...*, ὅ.π., σ. 344-346.

16. *Κατήχησις πολιτικὴ εἰς χρῆσιν τῶν Ἑλλήνων, συνταχθεῖσα μὲν Ἰταλιστὶ ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος Κ. (υρίου) Α. (λερίνου) Π. (άλμα), μεταφρασθεῖσα δὲ παρὰ Νικολάου Γ. Παγκαλάκη, Ἐκ τῆς ἐν Ἰδρα τυπογραφίας, 1826, [Προτάσσεται πρόλογος τοῦ Ἄλ. Πάλμα με ἡμερομηνία 10 Δεκ. 1824.]*

17. Τὸ 1837 ἦταν δικηγόρος τοῦ Πρωτοδικείου καὶ Ἐμποροδικείου Σύρου. Βλ. Α. Ι. Κλάδος, *Ἐφετηρίς (Almanach) τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος διὰ τὸ ἔτος 1837, Ἀθήνα 1837*, σ. 140.

18. Τὸ 1837 ἦταν δικηγόρος τοῦ Πρωτοδικείου καὶ Ἐμποροδικείου Σύρου. Βλ. Α. Ι. Κλάδος, *Ἐφετηρίς (Almanach)...*, ὅ.π., σ. 140.

19. Κ. Νεστορίδης, «Ἡ Σύρος», *Εὐτέρπη*, τ. ΣΤ', ἀρ. φ. 15, Ἀθήνα, 15 Ἀπρ. 1853, σ. 354.

20. Τιμολέων Δ. Ἀμπελάς, *Ἱστορία...*, ὅ.π., σ. 502, 700, 701.

21. Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας, *Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, τ. Β', Πειραιὸς 1839, σ. 96.

22. *Πρακτικὰ τῆς ἐν Ἄργει Ἑθνικῆς τετάρτης τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεως, Αἴγινα 1829*, σ. 36.

Συνελεύσεις. Τέλος, ὁ νομομαθὴς Διομήδης Ἄ(ν.) Κυριακός,²³ ὁ ὁποῖος ἀσχολήθηκε ἐνεργῶς μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ θεωρεῖται ἕνας ἀπὸ τοὺς συντάκτες τοῦ Συντάγματος τοῦ 1844. Τὸ 1852 ἔγινε ἔκτακτος καθηγητὴς τοῦ Συνταγματικοῦ καὶ Διεθνoῦς Δικαίου στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν, τὸ δὲ 1862 τακτικός.

Ἡ ἀγγελία τοῦ 1876

Μετὰ 40 χρόνια ἀπὸ τὸ 1836, τὸ 1876, ὁ ἀκατάβλητος Ἀνδρέας Ζ. Μάμουκας, σὲ ἡλικία 75 χρονῶν —(ὑπέργηρος), ὅπως χαρακτηρίζουν οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, σὲ ἀγγελτήρια θανάτων, αὐτὲς τὶς ἡλικίες— ἀποφασίζει νὰ συνεχίσει καὶ νὰ τελειώσει, ὅπως εὐελπιστοῦσε, τὸ ἔργο του («Τὰ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος»).

Τὴν 20ῆ Ἰουλίου 1876 κυκλοφόρησε μίαν ἀγγελία, στὴν ὁποία ἀναφέρεται μὲ λεπτομέρειες στὸ περιπετειῶδες χρονικὸ τῆς πρὸ ἐτῶν ἐκδοσῆς του, στοὺς συνδρομητῆς, οἱ ὁποῖοι ἐλαττώθηκαν μὲ γεωμετρικὴ πρόοδο ἀπὸ τὸν Α΄ τόμο (1839) μέχρι τὸν Γ΄ (1841) καί, χωριστά, στὸν οὐσιώδη χορηγὸ συμπατριώτη του Θεόδωρο Ράλλη, ὁ ὁποῖος σταμάτησε νὰ τοῦ δίνει χρήματα «ἵνα μὴ ἐπαυξήσῃ τὸ διὰ τὰ τέως ἐκδοθέντα τεύχη οὐ μικρὸν χρέος». Τὸ 1852 ἐξέδωσε τὸν ὀγκώδη ΙΑ΄ τόμο μὲ δαπάνη τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων.

Στὴν ἀγγελία αὐτὴ («οἱ βουλόμενοι νὰ συνδράμωσι, παρακαλοῦνται νὰ ἐγγραφῶσιν εὐαναγνώστως...»), πλὴν ὅμως οὐδεὶς προθυμοποιήθηκε νὰ συντρέξει τὸν Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα, καὶ ἔτσι τὸ ἄγγελμα αὐτὸ παρέμεινε ἄκαρπο καὶ χωρὶς ἀποτέλεσμα.

Δημοσιεύεται τὸ δίφυλλο γιὰτὶ σὲ αὐτὸ περιγράφεται, ἀπὸ τὸν ἴδιο, ἡ δομὴ τοῦ ὅλου ἔργου καὶ ἡ ἐκδοτικὴ τύχη του, ἐπίσης γιὰτὶ σὲ αὐτὸ εἶναι κατάδηλος ἡ ἀπογοήτευση, ἡ ἀπόγνωση καὶ ἡ ἀγωνία τοῦ Ἀνδρέα Ζ. Μάμουκα, καθὼς καὶ ἡ ἀντίληψη τοῦ χρέους του, ἡ σφοδρὴ ἐπιθυμία καὶ ἡ ἐπιμονὴ γιὰ τὴν ἀποπεράτωση τοῦ ἔργου, τέλος δὲ ἡ ἐλπίδα καὶ ἡ προσμονὴ του.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΛΑΓΑΝΑΣ

23. Τὸ 1837 ἦταν ἀντεισαγγελέας τοῦ Ἐφετείου Ναυπλίου. Βλ. Α. Ι. Κλάδος, *Ἐφετηρίς (Almanach)...*, ὁ.π., σ. 137. Ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ Α. Ι. Κλάδου, *Ἐφετηρίς (Almanach)...*, ὁ.π., σ. 137-140, φαίνεται ὅτι οἱ περισσότεροι συνδρομητῆς εἶναι νομικοὶ (7 δικαστικοί, 7 δικηγόροι) μὲ τὴν ἐξῆς γεωγραφικὴ κατανομή: 9 στὴν Σύρο, 2 στὴν Ἀθήνα, 2 στὸ Ναύπλιο, ἕνας στὴν Σπάρτη καὶ ἕνας στὴν Χαλκίδα.